

DOCUMENTE DE ARHIVĂ INEDITE LEGATE DE CASTELUL-PENITENCIAR DIN CHIȘINĂU (1834-1864), PROIECTUL ARHITECTULUI GIORGIO TORICELLI

Alla CEASTINA, Aurelia CARPOV, Svetlana SARAHMAN

Abstract

The prison building designed by Toricelli in the form of a medieval castle was being built from 1834 to 1864 and the project was preserved in the Historical Archive of the Russian State in St. Petersburg, some documents on which having been published in this article for the first time. Despite its rough appearance, the prison castle is imposed from a typological point of view where Toricelli was one of the most successful “romantic” architects of the first half of the 19th century. Chisinau Penitentiary Castle is an architectural monument, which is an important page in the history of the city and contributes to its originality. It needs to be protected from demolition even if there is already an apartment house project that is about to be built on its location. Taking into consideration that there is already a new prison and prisoners will be transferred there in the nearest future, the castle building can be preserved, becoming a very important and attractive historical sight.

Keywords: penitentiary castle, Chișinău, Giorgio Toricelli.

În 2019 se împlinesc 155 de ani de la construcția închisorii din Chișinău, care a fost realizată după proiectul celebrului arhitect Giorgio Toricelli, un reprezentant al școlii italiene de arhitectură.

Giorgio Toricelli s-a născut în 1796 în orașul elvețian Lugano și provenea dintr-o dinastie de arhitecți, care au lucrat în nordul Italiei și în sudul Elveției¹. În anul 1818 Toricelli a venit la Odessa, unde timp de șase ani a lucrat cu arhitectul Francesco Boffo, manifestându-se în diverse activități în vederea dezvoltării orașului, participând la construcția primei clădiri a bisericii luterane Sf. Paul (nu s-a păstrat) și a Vamei din portul Odessa. În 1826 a fost

acceptat pentru funcția de asistent al arhitectului orașului în Comitetul de construcții din Odessa. În 1828 Giorgio Toricelli a fost numit arhitect al celei de-a doua părți a Odessei și a primit dreptul la construcție independentă.

Participarea lui Toricelli la construcția Bursei Negustorilor din Odessa de pe Bulevardul Primorsky și la construcția clopotniței Catedralei Schimbarea la Față a Mântuitorului din Odessa a constituit un pas important în îmbunătățirea experienței sale. Catedrala Schimbarea la Față a Mântuitorului din Odessa a fost creată datorită muncii arhitecților și artiștilor proeminenți care au lucrat la ea mai mult de un secol (1795-1903). Catedrala nu a fost doar o clădire de cult, ci și un complex monumental memorial – locul de înmormântare al arhierilor din Odessa, al guvernatorului general al Novorossiiskului și al Basarabiei, prințul M. S. Voronțov, și al soției sale. În anul 1825, conform proiectului arhitectului J. Frapolli, a început construcția unei clopotnițe cu trei niveluri a Catedralei Schimbarea la Față a Mântuitorului. În anul 1827 această construcție a fost oprită și abia nouă ani

Fig. 1. Catedrala Schimbării la Față a Mântuitorului din Odessa, 1795-1837. Clopotnița a fost proiectată de Giorgio Toricelli. <http://www.sobor.odessa.ua/page.php?id=4/>, 20.04.2011.

¹ După cum subliniază cercetătorul V. A. Pilyavsky, arhitectul Felice Toricelli a efectuat lucrări la Bazilica San Domenico din Bologna la începutul secolului al XVIII-lea, precum și unele lucrări în Sankt Petersburg (В. А. Пильявский, *Здания, сооружения, памятники Одессы и их зодчие*, Одесса: Optimum, 2010, с. 239).

Fig. 2. Clădire rezidențială în stil clasic rus pentru ofițerul de stat-major Ivan Horvat, construită de Giorgio Toricelli în 1832. <http://avtoprokat-odessa.com.ua/post22.html/>, 15.04.2011

mai târziu a fost continuată, conform unui nou proiect, întocmit de Toricelli. Clopotnița cu patru niveluri a fost sfințită în 1837 (fig. 1).

În anul 1832 arhitectul Toricelli a construit o clădire rezidențială în stil clasic rus pentru ofițerul de stat-major Ivan Horvat (fig. 2). Era un conac în două niveluri, cu o mică grădină, clădire ce a fost cumpărată în anul 1838 de contele Tolstoi, descendent al celebrei familii Tolstoi (ramura ucraineană).

Giorgio Toricelli a fost un maestru multilateral, dar cel mai bine realiza ansambluri urbane. Complexul de piețe care combina centre administrative, culturale și sociale din centrul Odesei a fost unul dintre cele mai reușite. Conform proiectelor sale au fost construite: o arcadă elegantă în Piața Bursei, un club din Piața Teatrului și 44 de magazine Palais Royal². Cercetătorul de arhitectură V. A. Pilyavsky a atras atenția asupra particularităților manierei creative a arhitectului Giorgio Toricelli: „Mai seci și mai stricte, deja gravitând spre motive gotice târzii și paladiene, exemple de creativitate ale reprezentanților școlilor nord-italiene (lombardiene, venețiene și ticiene)”³.

În ceea ce privește Basarabia, se știe că Giorgio Toricelli a luat parte la construcția Catedralei Acoperământul Maicii Domnului din Ismail, creată în

Fig. 3. Catedrala Acoperământul Maicii Domnului din orașul Ismail, proiectată de A. Melnikov în anii 1822-1832. Toricelli a luat parte la construcție. http://www.doroga.ua/poi/Odesskaya/Izmail/Pokrovskij_sobor/409/, 15.04.2011

anii 1822-1832 după proiectul profesorului de arhitectură din Petersburg A. M. Melnikov⁴ (fig. 3).

Clădirea Bisericii Luterane din Chișinău (fig. 4) cu un naos, plan dreptunghiular și acoperiș în două pante a fost proiectată de Giorgio Toricelli în anul 1838. În partea de vest a volumului principal se afla un turn înalt, pe care trebuia să fie instalat un ceas al orașului. În partea de est construcția era finalizată cu o absidă semicirculară. „Ferestre înalte în formă de arc frânt, turnulețe decorative – toate acestea au constituit o reminiscență vagă a formelor gotice și se crede că au fost făcute de Toricelli în conformitate cu cerințele coloniștilor germani înstăriți”⁵. Biserica a fost distrusă în anul 1960.

Fig. 4. Biserica Luterană Evanghelică din Chișinău, proiectată de Giorgio Toricelli în 1838.

² В. А. Пилявский, *Зодчие Одессы*, Одесса: Optimum, 2010, с. 39.

³ Ibid, *Архитектура Одессы: стиль и время*, Одесса: Optimum, 2010, с. 11.

⁴ Ibid, *Зодчие Одессы...*, с. 39.

⁵ В. М. Боровский, *История молдавской архитектуры: Учебное пособие*, Кишинев, 1967, с. 23.

Fig. 5. Clădirea Muzeului Antichităților din Kerch, pe versantul estic al dealului Mithridat, proiectată de Giorgio Toricelli în anul 1835. <http://www.bospor.com.ua/articles/2552.shtml/>, 15.04.2011.

Proiectul Bisericii Evanghelice (o fațadă și un fragment al planului Chișinăului) cu o descriere a locației bisericii propuse, întocmit de arhitectul Giorgio Toricelli, este păstrat în Arhiva Istorică de Stat a Rusiei (РГИА) din Sankt Petersburg⁶.

Lucrările lui Toricelli din Crimeea sunt foarte cunoscute. În anul 1835, la Kerch, pe versantul estic al dealului Mitridat, conform proiectului arhitectului Giorgio Toricelli, împreună cu arhitectul A. A. Digby, a fost ridicată clădirea Muzeului Antichităților (fig. 5), care a reprodus aspectul Templului lui Hefaios din Atena.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea această clădire a fost lăsată să cadă, îndreptată spre piața centrală a orașului, încă mai împodobea panta muntelui. Afectată după Războiul din Crimeea, clădirea a fost transmisă comunității ortodoxe a orașului, dar, până la urmă, nu a fost păstrată⁷.

Printre alte lucrări ale lui Toricelli din Crimeea se numără Biserica Sfântul Ioan Gură de Aur din Ialta (fig. 6), construită în colaborare cu arhitecții K. I. Ashleyman și S. P. Devo. Biserica a fost proiectată după tipologia bisericilor rurale din Anglia, folosind elemente gotice pe fațade și în interior: contur zimțat la capelele laterale, clopotniță cu acoperiș tetraedric înalt piramidal, ferestre și uși în formă de arc frânt, ferestre decorate cu vitralii colorate. 17 septembrie 1838 a fost o dată importantă în istoria orașului Ialta – în această zi împăratul Nicolae I și familia sa au mers „la ceremonia de sfințire a bisericii lui Ioan Gură de Aur, care tocmai a fost reconstruită conform proiectului arhitectului Giorgio Toricelli”⁸.

⁶ РГИА, F.1488, inv.1, d. 162, f. 1, 2.

⁷ В. А. Пилявский, *Зодчие Одессы...*, с. 39.

⁸ Н. Калинин, М. Земляниченко, *Романовы и Крым*, Симферополь: Бизнес-Информ, 2010, с. 14.

Fig. 6. Biserica Sf. Ioan Gură de Aur din Yalta, construită de Giorgio Toricelli împreună cu C. Ashlyman și S. Devo în 1838. http://krim.biz.ua/alushta_histoy.html/, 14.05.2011.

Arhitectul Giorgio Toricelli a fost invitat să proiecteze o biserică în Alușta de către guvernatorul general al Novorossiiskului și Basarabiei, prințul M. S. Voronțov (1782-1856), care a dorit să ofere clădirilor de pe coasta de sud a Crimeei un aspect asemănător cu castelele și bisericile medievale din Marea Britanie, unde prințul și-a făcut studiile. Pentru a îndeplini dorința guvernatorului general, arhitectul Giorgio Toricelli a folosit tehnici arhitecturale ale goticului englez. Inițial, existau structuri deschise din lemn, un tavan din lemn, uși în formă de arc frânt și ferestre cu vitralii colorate. Templul arăta neobișnuit pentru creștinii ortodocși, obișnuiți cu un stil „bizantin” mai strict al arhitecturii bisericii. La finalizarea construcției, pe 30 noiembrie 1842, biserica a fost sfințită solemn în numele patronului dinastiei Romanov, Sfântul Teodor Stratilates (fig. 7). Luând în considerare fotografiile vechi și gravurile cu vederi ale orașului Alușta, este de constatat faptul că clopotnița templului a dominat întreg orașul și a servit drept reper urbanistic. Biserica din Alușta a fost realizată din piatră, în formă de cruce, cu o navă, cu

Fig. 7. Biserica Sf. Teodor Stratilates din Alușta, construită în 1842. http://krim.biz.ua/alushta_histoy.html/, 20.08.2011.

Fig. 8. Palatul Iusupov pe malul râului Moika din Sankt Petersburg, la construcția căruia a luat parte Giorgio Toricelli, 1830-1840. <http://www.atuhvatullina.ru/yusupovskij-dvorec-dom-bleska-i-bunta/>, 20.08.2011

o clopotniță cu trei niveluri deasupra pronaosului. Arhitectul Toricelli a folosit și de data aceasta o serie de elemente arhitectonice tipice bisericilor gotice: pe lângă cele enumerate mai sus, contraforturi înalte și parapetei dințați la capătul fațadelor. Iconostasul bisericii a fost făcut din tei conform desenului lui Giorgio Toricelli. Lungimea sa era de 11 arșini, iar înălțimea de 10 arșini⁹.

În anii 1830-1840 Giorgio Toricelli a lucrat împreună cu alți arhitecți italieni remarcabili la interiorul rafinat al Palatului Iusupov din Sankt Petersburg, situat pe malul râului Moika¹⁰ (fig. 8).

În aceeași perioadă, la comanda contelui M. S. Voronțov, lângă Cherkasy, în satul Moșny, a fost construită Biserica Schimbarea la Față a Mântuitorului (fig. 9), proiectată de Giorgio Toricelli. După forma sa arhitecturală, seamănă cu fosta biserică luterană din Chișinău, precum și cu faimosul Palat Voronțov din Alupka. Templul formează cu clopotnița de 50 de metri un ansamblu arhitectonic armonios. Deasupra crucii de mijloc se află o cupolă mare aplatizată, în stil rus tradițional. Un farmec aparte al clădirii se datorează numeroaselor turnulețe grațioase, ale căror ferestre mari în arc frânt subliniază stilul gotic al clopotniței înalte¹¹.

Giorgio Toricelli a murit în anul 1843, „în timpul epidemiei de holeră” sau, conform altor surse,

⁹ GAOO, F.1, inv.191, d.79, f. 130.

¹⁰ Айгуль Тухвагулина, Юсуповский дворец – дом блеска и бунта (<http://www.atuhvatullina.ru/yusupovskij-dvorec-dom-bleska-i-bunta/>, 20.08.2011).

¹¹ Преображенская церковь [села Мошны Черкасского района Черкасской области Украины] (http://www.doroga.ua/poi/Cherkasskaya/Moshny/Preobrazhenskaya_cerkovj/1188, 20.08.2011).

Fig. 9. Biserica Schimbării la Față din satul Moshny, lângă Cherkasy, proiectată de Giorgio Toricelli, 1830-1840. http://www.doroga.ua/poi/Cherkasskaya/Moshny/Preobrazhenskaya_cerkovj/1188, 20.08.2011

„din cauza bolii Botkin”¹². Moartea prematură nu i-a permis să finalizeze multe proiecte arhitecturale începute.

Clădirile sale păstrate până astăzi atrag prin rafinament special, rigoare monumentală și subtilitatea decorului. Una dintre astfel de structuri, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, este închisoarea din Chișinău (fig. 10, 10a), la construcția căreia a luat parte activă.

Proiectată de Toricelli în forma unei fortărețe medievale, această clădire publică a fost construită din 1834 până în 1864. Proiectul închisorii din Chișinău este păstrat în Arhiva Istorică de Stat din Rusia. Ca o fortăreață, închisoarea era formată dintr-un singur volum închis, cu pereți zimțați inabordabili și un spațiu destul de mare al curții interioare. Arhitectul Toricelli, în timpul construcției închisorii, a fost ghidat de următoarele: „Întreaga

Fig. 10. Închisoarea din Chișinău, proiectată de Toricelli. 1838-1864.

¹² В. А. Пилявский, Здания, сооружения, памятники Одессы и их зодчие. Справочник, Одесса: Optimum, 2010, с. 239.

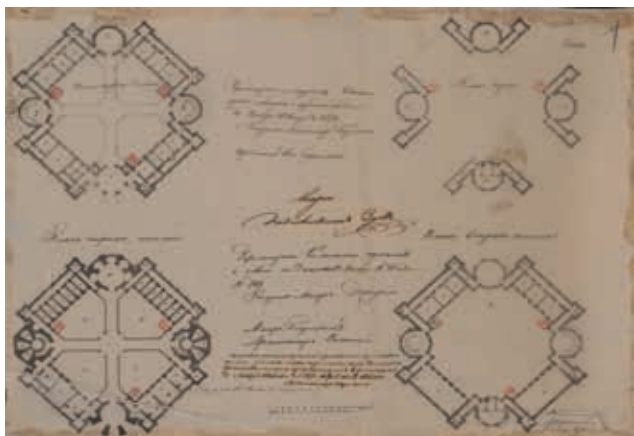

Fig. 11. Proiectul închisorii din Chișinău, provincia Basarabia.
<http://rgia.su/object/221325692>

Fig. 12. Proiectul închisorii din Chișinău, provincia Basarabia.
<http://rgia.su/object/221325692>

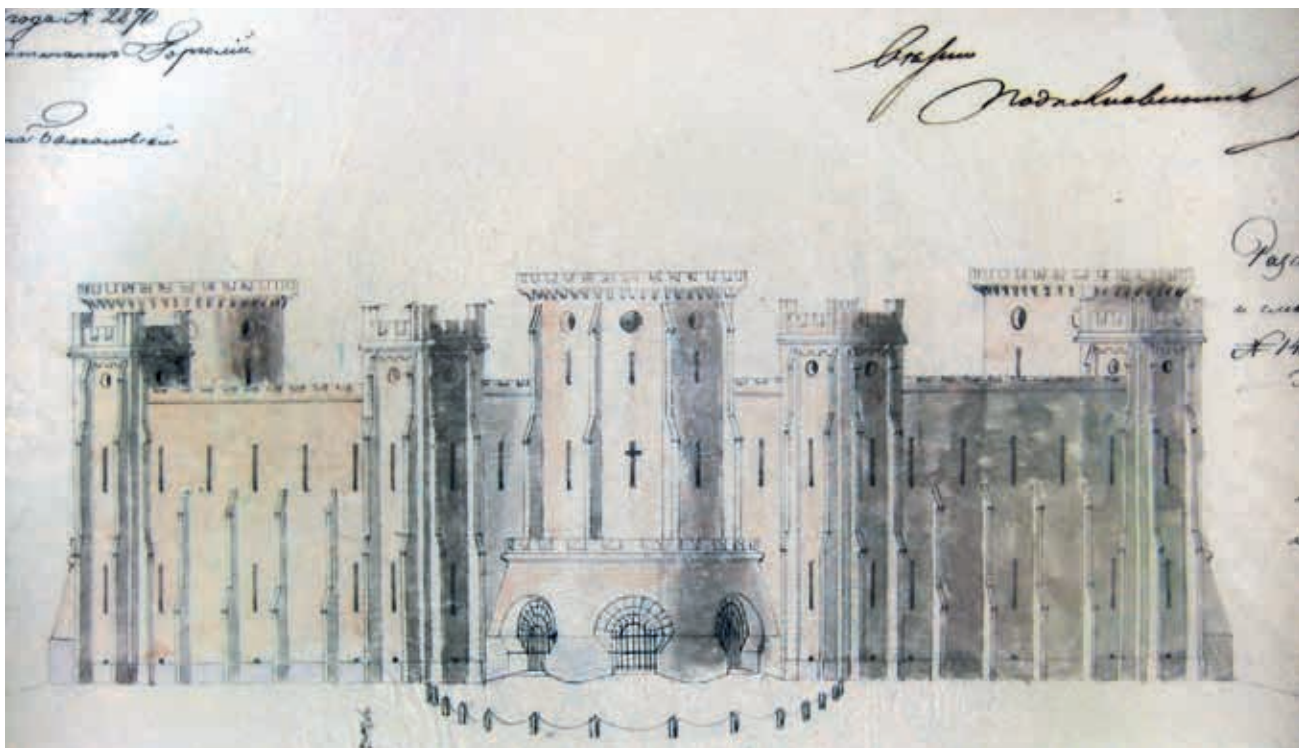

Fig. 13. Proiectul închisorii din Chișinău, provincia Basarabia. <http://rgia.su/object/221325692>

Legenda spațiilor (fig. 11; fig. 12):

a – intrare principală/ieșire

s – biserică

g – scara principală

x – galerie care duce la biserică

v – scara specială

i – apartamentul paznicului

h – birou

t – încăpere pentru debitori

c – încăpere pentru arestanții preventivi

m – încăpere pentru vagabonzi de sex feminin

n – încăpere pentru hoți de sex feminin

o – încăpere pentru minori de sex feminin

l – coridor

P – încăpere pentru vagabonzi de sex masculin

e – grup sanitar

q – încăpere pentru hoți de sex masculin

r – încăpere pentru minori de sex masculin

b – încăperea pentru pază

1 – apartamentul comisarului

2 – ateliere

3 – încăpere pentru odihna de după-amiază

4 – spitalul pentru bărbați

5 – spitalul pentru bărbați cu boli grave

6 – camera de supraveghere

7 – spitalul pentru femei

8 – spitalul pentru femei cu boli grave

9 – camera de supraveghere

10 – galerie care duce la biserică

11 – loc special

12 – curte mică

13 – camere de închisoare solitare pentru fugari și criminali

14 – camera secretă

15 – bucătărie

16 – brutărie

17 – cămară pentru zarzavaturi

18 – Zeichhaus (depozit de arme)

19 – cămară

20 – baie

21 – vestiar

22 – sobă

23 – biserică

24 – apartamentul îngrijitorului

25 – cameră de lucru pentru minori de sex feminin

26 – cameră de lucru pentru minori de sex masculin

27 – încăpere pentru minori

28 – anexe pentru depozite la toate etajele (ajustare din anul 1935)

lucrarea a fortăreței ar trebui să fie efectuată treptat, pentru a oferi clădirii și conexiunilor generale suficiență durabilitate”. Arhitectul orașului Odessa, Giorgio Toricelli, a scris despre acest lucru arhitectului orașului Chișinău, Luka Zaușkevici, în raportul său din 24 iunie 1842, comentând construcția închisorii Chișinău.

Clădirea înaltă a închisorii de la Chișinău domina întregul oraș, semăna într-adevăr cu un castel maur medieval. Conform planului, era un pătrat cu colțuri tăiate, pe axa fiecăruia erau patru bastioane proeminente flancate cu turnuri dreptunghiulare. În același timp, apar „contraforturi false, ieșite ușor din suprafața pereților care, în combinație cu volumul general cu forma ruptă în plan, au creat un joc interesant de lumină-umbră pe fațadă”. Pe 12 noiembrie 1864, noua închisoare „a fost deschisă, iar deținuții din vechea închisoare de la Sculeni au fost transferați în ea. Această închisoare a costat aproape un milion și a fost la un moment dat o clădire exemplară”. Clădirea închisorii era formată din: diverse încăperi cu scopuri gospodărești, celule pentru deținuți, interconectate prin coridoare și scări comune cu secția medicală (separat pentru femei și separat pentru bărbați) și biserică. În ciuda aspectului sever al închisorii, impus din punct de vedere tipologic, Giorgio Toricelli a acționat ca unul dintre cei mai de succes arhitecți reprezentanți ai romantismului din prima jumătate a secolului XIX.

Penitenciarul a primit un șoc devastator în timpul cutremurului din anul 1940. Grație fotografiilor din acei ani, este foarte clar că o bună parte din volumul său principal a fost pierdută. A supraviețuit turnul (rotund în plan) care, pe lângă faptul că conținea intrarea principală în clădire, constituia un punct de distribuție spre celelalte părți ale clădirii (subsol și părțile inferioare ale turnurilor pătrate).

În perioada postbelică închisoarea a fost extinsă cu încăperi suplimentare, inclusiv de depozitare, ateliere etc. Au apărut ziduri și turnuri, care au conturat un cartier din centrul orașului, care se dezvoltă în continuu.

Arhivele Naționale din Republica Moldova conțin o mulțime de cazuri legate de repararea închiso-

rii (reparații capitale din 1888-1893 și 1899-1900; reparația geamurilor și luminilor deteriorate în timpul furtunii din 27 iulie 1891 etc.).

La final, întrucât tema conferinței este legată și de mituri și legende, amintim despre evadarea lui Grigory Kotovsky din închisoarea din Chișinău. În Arhivele Naționale din Moldova se păstrează un dosar despre căutarea și capturarea lui Kotovsky¹³. Printr-o telegramă din 31 august 1906 guvernatorul Haruzin a informat polițiștii și șefii poliției că cel mai periculos prizonier Kotovsky a scăpat din închisoarea din Chișinău și a solicitat ajutor imediat în vederea căutării acestuia, promițând o recompensă monetară considerabilă celui care îl va reține. A mai indicat semne speciale: „Grigory Kotovsky, un burghez al orașului Balta de 23 de ani cu înălțimea 2 arșini și 7 verșoace, ochi căprui, fără barbă... Mustața este mică de culoare neagră. Caracteristici speciale: pete mici întunecate sub ochi. Dezvoltat fizic și foarte puternic. Mersul este ușor, rapid, fricos”¹⁴. Acest mesaj a fost trimis guvernatorilor din Podolsk, Herson și Odessa, pentru ca aceștia să ajute la căutarea și reținerea lui Kotovsky, să-l caute în provincii și la punctele de frontieră, iar, în caz de reținere, să-l trimită sub convoi la închisoarea din Chișinău¹⁵. La 24 septembrie șeful închisorii din Chișinău l-a informat pe guvernatorul Basarabiei că șeful bandei de tâlhari a fost reținut la Chișinău de poliția chișinăuiană și a fost din nou încarcerat. A mai raportat că numitul Kotovsky avea două răni prin împușcare la piciorul drept, una deasupra genunchiului, cealaltă sub genunchi și, ca urmare, el a fost eliberat temporar de cătușe la picior până la recuperare, dar a fost încătușat la mâini¹⁶.

Penitenciarul din Chișinău proiectat de arhitectul Giorgio Toricelli este un monument de arhitectură ce constituie o pagină importantă în istoria orașului și contribuie la identitatea acestuia. Trebuie neapărat de păstrat – în ciuda unui proiect de blocuri de locuit care iată-iată va fi realizat. Ținând cont de faptul că deja există un nou penitenciar și deținuții vor fi transferați în viitorul apropiat acolo, clădirea castelului poate fi reconversată, devenind un reper istoric atractiv.

¹³ NARM, F.2, inv. 1, d. 8927.

¹⁴ Ibid, f.2.

¹⁵ Ibid, f.5.

¹⁶ Ibid, f.3.